

Moterų apgyvendintas istorijos pasakojimas

Women-Inhabited Storytelling

REDA PABARČIENĖ

Nepriklausoma tyrėja

reda.pabarciene@gmail.com

Moterų istorijos eskizai: XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė, 2024. Sudarė Birutė Avižinienė ir Ramunė Bleizgienė, Vilnius: Lietuvos literatūros ir istorijos institutas, 400 p. ISBN 978-609-425-393-5.

Recenzijos pavadinimui panaudojau leidinio įvado anoniminės autorės epigrafo mintį, kreipiančią į istoriją kuriančiąsias – moteris. Birutės Avižinienės ir Ramunės Bleizgienės sudarytas leidinys *Moterų istorijos eskizai: XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė* praskleidžia moterų istorijai svarbaus laikotarpio momentus, nors esama ekskursų į ankstesnį ir vėlesnį laiką kone iki mūsų dienų. Sudarytojų parengtas solidus įvadas apžvelgia aktualius kultūros sociologijos, istorijos, literatūros tyrimus nepriklausomoje Lietuvoje, tad aiškėja publikuojamų darbų kontekstas, suteikiama galimybė įvertinti jų naujumą. Apžvalga rodo, kad yra į ką atsiremti: tai Vytautas Kavolis – „humanistinio feminizmo“, Viktorija Daujotytė – „ginocentrinio feminizmo“ atstovai, feminizmo pirmeivės Lietuvoje Karla Gruodis, Solveiga Daugirdaitė (ir už jų pečių stovinčios diasporos mokslininkės Violeta Kelertienė, Ilona Maziliauskienė, Birutė Ciplijauskaitė), tai istoriografės Dalia Leinartė (Marcinkevičienė), Rasa Čepaitienė, Reda Griškaitė ir gausiai kitų, taip pat jaunosios kartos, atstovų. Iškalbinga, kad įvade yra 132 išnašos, dažniausiai bibliografinės. Ir šis leidinys parengtas ne naujokų

Received: 26/11/2024. **Accepted:** 02/12/2024.

Copyright © 2024 Reda Pabarčienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

moterų tyrimų baruose (jaučiu tam tikrą „giminių konfliktą“ kalbėdama vyriškąja gimine apie mokslininkes moteris, kurių diduma, bet tegul lieka taip).

Svarstant moterų klausimą, tarsi savaime suprantamas, pamatinis yra santykio su emancipacija, feminizmu, visuomenės modernizacija klausimas. Įvade jis atskirai neakcentuojamas, neiškeliamas į probleminį centrą, tuo labiau nesiangažuojama kuriai nors feminizmo kryptiai, teorinei ar metodologinei pozicijai. Susitelkiama į „istoriją“, kuri, kaip žinia, reikalauja reiškinių įvairovės ir raidos perteikimo. Keturiolika knygoje publikuojamų istorijos, dailės, literatūros tyrimų pateikia margą laiko paveikslą, tačiau juose esama temų sankabų, pasikartojančių motyvų ir vardų. Matyti XIX–XX a. politinė situacija, estetiškos, filosofinės idėjos, tiriamojo lauko ideologinis, pasaulėžiūrinis spektras – kairės ir dešinės, liberalumo ir konservatyvumo, tradicijos ir modernumo vektoriai, įvairių socialinių sluoksnių moterų – bajoraičių, aristokračių, miesto darbininkių, inteligenčių – portretai. Užsimenama apie stagnaciją moterų teisių klausimu tarpukariu, apie keturias feminizmo bangas XX ir XXI amžiuje. Geografiniu ir kultūriniu požiūriu Lietuva neizoliuojama, brėžiamos jungtys tarp jos ir kitų Europos šalių bei JAV, tarp literatūros, rašomos lietuvių, lenkų, prancūzų kalbomis. Ir gal sąmoningai knygos antraštėje nutylėtas žanras – straipsnių rinkinys.

O dabar apie viską detaliau. Kokias moterų istorijos tyrimų spragas užpildo knyga, kokias naujas nišas atranda? Pirmiausia pakomentuosiu straipsnius atskirai, paskui jų kuriamą bendrą moterų istorijos vaizdą. Kadangi mano „mentoriškoji“ funkcija jau buvo išbandyta vidinėje recenzijoje (teko įsitikinti atsakingu knygos sudarytojų požiūriu į jos rengimą), čia apsiribosiu išskeldama, mano supratimu, svarbiausius autorių atradimus, mokslinės minties provokacijas.

Knygos straipsniai skiriasi savo analitiniu lygiu, teorinės ir empirinės medžiagos kiekiu, metodologiniais sprendimais. Esama apžvalgų, kurios atpalaiduoja autorius nuo detalaus teiginių pagrindimo, atvejų tyrimų, biografinių portretų, gausiai paremtų šaltiniais. Kaip bendrą knygos siužetą matau pasakojimą apie moterų savivoką ir vaidmenis Lietuvos istorijai svarbiu šimtmečiu. Straipsniai sąlygiškai sugrupuoti į tris skyrius, juose moterys tiriamos kaip socialinė grupė, kaip individai („nuo istorinių moterų iki moterų istorijoje“), kaip literatūros kūrėjos („moterų istorija iš moterų literatūros perspektyvos“).

Istorikės Dalios Leinartės straipsnis, kurį galima laikyti antruoju knygos įvadu, pateikia moterų savivokos raidos apžvalgą Lietuvoje ir platesniame areale nuo XIX a. pabaigos iki mūsų dienų. Straipsnis parašytas iš liberaliojo feminiz-

mo pozicijų, su tam tikra aistra. Jame rasime bazinių teiginių, atsikartojančių ir kitose rinkinio vietose: kad XX a. pr. vakarietiškos moterų judėjimo idėjos rado palankią nišą tautinės modernios lietuvių visuomenės kūrimo projektuose, visose jo ideologinėse pakraipose – tam pritarė liberalai, socialdemokratai, katalikų kunigai; kad buvo išjudinti patriarchalinės šeimos pagrindai ir pasiūlytas kritinis jos vertinimas; kad tarpukariu moterų teisės ir lyčių lygybė netapo prioritetine valstybės politika. Aptartas ir sovietinis lyčių lygybės modelis, jo neopatriarchalinė sistema, taip pat moterų studijų centrų Rytų ir Vidurio Europoje steigimasis išnykus geležinei uždangai. Pripažįstama, kad šiandien neturime kritinės feminizmo analizės ir istorijos, atspindinčios sociokultūrinę moterų padėtį ir leidžiančios suvokti Lietuvos feminizmo vietą Vakarų ir Rytų-Vidurio Europos kontekste, kad XXI a. pradžioje lyčių lygybės principai „netapo strateginiu tikslu ir visuomenės vertybe“ (p. 59).

Juozapo Paškausko straipsnis „Gyvenimas tarp atminties ir faktų: modernybės patirtys moterų autobiografijose“ moterų grupių savivokos analizę pradeda nuo žemiausios jos pakopos. Paškauskas tiria dabar jau įdomų nepublikuotą šaltinį, kurį pristato su istoriko atida šaltiniams, – tai sovietmečiu LKP Istorijos instituto mokslininkų surinktos 18 darbininkių ir kairiųjų aktyvisčių autobiografijos (didesnio šaltinio dalis), apimančios XIX–XX a. sandūrą, kai pateikėjoms buvo maždaug 18 metų; panaudoti ir keli sovietmečiu paskelbti autobiografiniai moterų tekstai. Straipsnyje paliudytas moterų išitraukimas į darbo rinką ir industrializaciją Rusijos imperijoje, 1905–1907 m. revoliuciją (Darbą vs darbą), kūno patirtys. Teigiama, kad autobiografijose nematoma, negirdima moteris kalba iš aukos pozicijų, kaip priklausoma nuo svarbaus Kito – vyro, valstybės, ideologijos, o jos vadavimasi iš patriarchalinės kontrolės lydi asmeninės dramos, smurtas. Tokį savęs suvokimą stiprino sovietmečiu vyravęs požiūris į moteris ir to meto naratyvo ypatumai – propagandos ir ideologijos klišės, autenczūra, savo lyties ignoravimas, binarinės pasakojimų schemos, „senųjų“ ir „naujųjų“ laikų riboženkliai.

Olga Mastianica analizuoja inteligentijos problemų svarstymą ir inteligento vaizdinį XIX a. pabaigos – XX a. pradžios viešajame diskurse (publicistikoje ir grožiniuose kūrinuose), atskirdama bendrus vyrų ir moterų pasisakymus apie inteligentiją ir moterų svarstymus apie inteligentes moteris. Autorė apibrėžia viešojo diskurso analizės galimybes perteikti kolektyvinę savivoką, kalbėjimą apie grupę grupės vardu. Žvalgomi Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Sofijos

Kymantaitės-Čiurlionienės, Šatrijos Raganos, Lazdynų Pelėdos, Liudvikos Didžiulienės-Žmonos tekstai, įžengiama ir į tarpukarį, kuomet teberašo Čiurlionienė, pasirodo Petronėlė Orintaitė, Ieva Simonaitytė, Julija Maceinienė, istorikė Marija Andziulytė-Ruginienė, kt. Straipsnio intriga yra Čiurlionienės ir Petkevičaitės-Bitės požiūrių išsiskyrimas. Čiurlionienei buvę svarbiau kalbėti apie moterų dvasinę saviugdą, „matyti individų inteligentiją, o ne kolektyvo inteligentiją“ (p. 106), ji nestokojusi drąsos, naujų idėjų ir kritiškumo inteligentų atžvilgiu, o Bitei labiau rūpėjusi inteligentės viešoji raiška, visuomeniniai įsipareigojimai, jai kliuvęs Čiurlionienės kritiškumas. Vis dėlto abi jos teigia reikšmingą moters inteligentės vaidmenį švietimo, socialinės atskirties mažinimo, lygiateisiškumo įtvirtinimo srityse.

Žydronė Kolevinskienė, pasinaudojusi Amerikos lietuvių kultūros archyve Putname (ALKA) saugomų fondų ir kitų šaltinių medžiaga, apžvelgia XX a. pirmos pusės JAV moterų draugijų veiklą ir spaudą, taip pat panašiu metuėjusią spaudą moterims Lietuvoje. Lietuvos ir JAV moterų kultūros situacija turbūt sunkiai palyginama, nes nesutampa realijos, rūpesčiai, finansinės ir intelektualinės galimybės. Ir ne vien Lietuvos nenaudai – Lietuvoje daugiau kultūriškai aktyvių žmonių, o įstatymiškai moterų teisė balsuoti įtvirtinta anksčiau nei JAV. Straipsnyje teigiama, kad „skirtingų žemynų lietuvių moterų rūpesčiai susisieki“ (p. 123), tačiau matyti, kad Jungtinėse Valstijose lietuvių moterys patyrė daugiau iššūkių ir jautė didesnę naujų idėjų poveikį. Aiškėja, kad pirmoje emigracijos bangoje būta raštingų moterų, jos pačios telkėsi į draugijas – parapines, tautiškas, laisvamanių (socialisčių), svetimoje terpėje neprarado lietuviškumo, augo kaip asmenybės, o „draugijų kūrimosi istorijoje reikėtų ieškoti lietuvių moterų feministinio judėjimo Amerikoje ištakų ir feministinio mąstymo užuomazgų“ (p. 109). JAV lietuvių moterų spauda, palyginti su Lietuvos, radikalesnė ir labiau susiskaldžiusi. Katalikių leidinys *Moterų dirva*, ėjęs nuo 1916 m., mokė tautiško susipratimo, buitines darbų, publikavo daugiausia vyrų grožinius tekstus. Socialistinių pažiūrų *Moterų balsas* – Progresyvių moterų susivienijimo leidinys – kėlė žmogaus emancipacijos klausimą, brėžė takoskyrą tarp darbininkių ir „buržuazinių sufražisčių“, skyrė dėmesį moderniajam menui, moterų kūrybai. Būtent jame rašė 1916 m. į JAV atvykusi Žemaitė. Nepralenkiamai taikliai jos buvo apibūdintas moters „narvas“, trys autoritetai: tai „tėvo valia, vyro kumštis ir šventas kunigo žodis“ (p. 115). Lietuvos leidiniai moterims (*Moteris ir pasaulis*, *Naujoji vaidilutė*, kt.) labiau orientavosi į kultūrą, kuriančios moters figūrą.

Dažnų namų spintose dar rastume rankomis siuvinėtų staltiesių, servetėlių, retai ištraukiamų, bet saugomų kaip brangus močiūčių atminimas. Lijanos Štavičiūtės–Natalevičienės socialinės dailėtyros straipsnis „Rankdarbystė tarpukario Lietuvoje: pomėgis, verslas, tapatybės įtvirtinimas“ sugrąžina prie įprasto moters, kaip namų židinio puoselėtojos, vaidmens, apie kurį, atrodo, jau žinome viską. Vis dėlto straipsnis sugriauna įsitikinimą, kad rankdarbių tradicija Lietuvoje gyvavusi savaime, kaip kaimo kultūros dalis perduodama iš kartos į kartą. Autorė teigia, kad tradicinių amatų vystymas Lietuvoje buvo valstybės švietimo politikos dalis, kad reikėjo tautinio stiliaus propaguotojų pastangų rankdarbystės įgūdžius nukreipti tautiškumo linkme, kovoti prieš „invazinius“ raštus, pvz., išsiuvinėtus liūtus ir natūralistines gėles. Vertinimus esmingai pakoreguoja žvilgsnis į Vakarų Europą, kurioje nuo XIX a. vidurio atsirado dėmesys tradiciniams amatams kaip pasipriešinimas masinei pramonei gamybai. Tai, kas atrodo archajiška vietiniu mastu, yra nauja ir modernu platesniame areale.

Biografiniams tyrimams skirtuose straipsniuose pristatoma mažiau žinomų ar primirštų moterų vardų, atveriami tarptautinė jų raiškos erdvė, pildomas daugiakalbės ir daugiakultūrės Lietuvos paveikslas. Bendra šiame skyriuje aptariamų moterų charakteristika – egzotiškos, įvairiomis prasmėmis ekscentriškos asmenybės, balansuojančios tarp kultūros centrų ir periferijos, bet nesileidžiančios nustumiamos į paraštes. Svarbiausias jų vaidmuo – kultūrų tarpininkės.

Valda Budreckaitė straipsnyje „Aristokratė, prancūzams pasakojusi apie du lenkių moterų tipus: Vilniuje gimusios paryžietės Alix de Choiseul–Gouffier (1832–1915) pėdsakais“ rekonstruoja „į pirmumą nepretenduojančios“ moters gyvenimo detales ir aptaria jos 1891 m. pasirodžiusio veikalą apie Alfredą de Musset fragmentą (veikalą neseniai įsigijo Lietuvos nacionalinė biblioteka). Alix (patogumo dėlei straipsnyje ji vadinama vardu) sudėtingu giminystės ryšiu susisieja su kita šio leidinio veikėja Sofija Tyzenhauzaite de Šuazel–Gufjė: Alix senelis buvo Tyzenhauzaitės sutuoktinis, bet ši jai – ne močiutė (matyt, sąmoningai rinkinyje palikta skirtinga pavardžių rašyba). Alix didžiąją gyvenimo dalį praleido Prancūzijoje, nors neatsiribojo nuo savo kilmės regiono ir išlaikė slavišką prancūzų kalbos akcentą. Greičiausiai ji nestokojo talento, veiklumo ir pasitikėjimo savimi – Paryžiuje turėjo prabangius namus, laikė saloną, parašė keletą knygų. Iš straipsnio medžiagos sunku susidaryti nuomonę apie Alix savimonės tipą, bet vargu ar pavyktų ją įsivaizduoti kaip modernią, veikiau ji pritiktų prie nueinančiųjų – kaip „dūlėjanti deivė“, personažė iš XIX a. romanų (ne be reikalo kalbėta, kad ji

esanti Marcelio Prousto romano *Germantų pusė* veikėjos prototipė). Aptardama Alix veikalo apie Musset fragmentą apie du lenkių moterų tipus, Budreckaitė iškelia moters egzotizavimą ir stereotipizavimą, moters ir Oriento (Rytų Europos) kitoniškumą persidengimą. Matome, kad Alix kūrybos atvejis yra patogus imagologiniams kitoniškumų, kultūrinių stereotipų, įvaizdžių tyrimams. Autorė teigia, kad Alix perima vertesnę – prancūzų – požiūrį į lenkes, nors pati turi egzotiškų „lenkiškumo“ ir „Oriento“ bruožų. Norėdama būti suprasta, skleidžia vakariečiams priimtinius stereotipus – kad vienos lenkės esančios jausmingos, iracionalios, regi vizijas, dalyvauja tėvynės dramose (Emilija Pliaterytė), kitos, žemesnės kilmės, – tai išvaizdžios gundytojos, slaptų kėslų turinčios skaldytojos.

Gabijos Bankauskaitės straipsnis „Stefanija Jabłońska: tarp kasdienybės rūpesčių ir savirealizacijos“ įveda, atrodytų, neįmanomą moters tapatybės atvejį: lenkė, liuteronė, dvarininkaitė, litvomanė, lietuvių poezijos vertėja į lenkų kalbą, pirmoji jos populiarioja lenkų kalba. Autorė pasakoja apie Jabłońskos šeimos kasdienį gyvenimą, lenkiškų dvarelių situaciją nepriklausomoje Lietuvoje. Jos aprašytas Jabłońskos atvejis skatina galvoti apie bajoriškąjį emancipacijos pavidalą – paveldėtą orumą, kurio nereikia forsuočiai įrodinėti, kurio nesunaikina, o gal net jį sustiprina nepalankios aplinkybės ir juntamas kūrybinis talentas. Keturiasdešimties likusi viena, Jabłońska, kad išlaikytų didelę šeimą ir namus, bando integruotis į modernėjančios Lietuvos visuomenę. Toks sprendimas reikalavo drąsos ir tikėjimo, „kad abiejų tautų bendrystė įmanoma“ (p. 171). „Lietuvių kultūrai stiprėjant ir augant, lenkiškajai silpnėjant ir traukiantis, keliantis į dvarelius, savo veikla moteris stengėsi išlaikyti glaudų ryšį tarp šių pasaulių“ (p. 180). Ano meto sąlygomis tai atrodo utopija.

Jūratės Jasaitytės straipsnis „Lou Andreas-Salomé moteriškosios savivokos labirintuose“, iš pirmo žvilgsnio atsitiktinis rinkinyje, susisieja su Nidos Gaidauskienės straipsniu apie Čiurlionienę ir praplečia supratimą apie moterų savimonės raidą Vakarų Europoje. Autorė atskleidžia neordinarų, ryškų Andreas-Salomé gyvenimą – ji kilusi iš Rusijos, bendravo su Friedrichu Nietzsche, Raineriu Maria Rilke, rašė romanus, esė, mokėsi pas Sigmundą Freudą, praktiko psichoanalitinę terapiją. Per atvejo analizę Jasaitytė parodo, kaip buvo peržiūrimos moters ir moteriškumo sampratos, iro patriarchalinės šeimos institutas, formavosi emancipacijos idėjos. Nekonvenciniai Andreas-Salomé santykiai su vyrais, jai tekęs fatališkos moters ir intelektualinio autoriteto vaidmuo davė stimulą jos mito konstravimui vėlesnėse kartose.

Dalia Cidzikaitė iš naujo atsiverčia 1928–1932 m. Paryžiuje rašytą trisdešimtmetės Unės Babickaitės–Graičiūnienės–Baye (publikuotą) dienoraštį, kurį perskaito pasiremdama Nacionalinėje bibliotekoje saugomo Babickaitės–Graičiūnienės archyvinio fondo ir kitų šaltinių medžiaga. Dienoraščio analizė nėra kaip nors metodologiškai kreipiama, todėl jo autorė lieka „mįslinga“. Cidzikaitė leidžia įvairiai aiškintis, ar Babickaitės–Graičiūnienės talentas buvo tikras, ar įsikalbėtas, kodėl ji kaip kūrėja nepasiekė pastovios sėkmės Lietuvoje, JAV ir Prancūzijoje. Matyti, kad Babickaitė–Graičiūnienė buvo visapusiškų interesų moteris, siekė karjeros, lavinosi, kaupė biblioteką, kartu stengėsi būti gera žmona, praktikuojanti katalikė. Ji bendravo su aristokratėmis, rengė pokylius, buvo daugiau „meninės, romantinės prigimties“ moteris, per dvi valandas sugebėjusi išleisti 1000 (!?) dolerių, už kuriuos pirkto veikalų ir stalo sidabro (p. 209). Ir kai jau imi galvoti, kad tai egzaltuota, vyro beatodairiškai remiama ir išlaikoma saloninė ponija, veriasi psichoanalitiniam žvilgsniui įdomūs jos biografijos momentai: vaikystės ligos, mažos mergaitės garbinimas, pasikartojantys sapnai, santuoka su artimu giminaičiu, apsisprendimas neturėti vaikų. Babickaitės–Graičiūnienės mįslės sprendimą galėtų pasiūlyti straipsnio autorės cituojama Viktorija Daujotytė, – tai rašanti ir skaitanti aktorė. Taigi talpi iš vidaus, bet pripildoma iš išorės, galinti būti viskuo, bet labiausiai trokštanti romantiųjų vaidmenų, teikiančių priedangą ir pripažinimą.

Grožinei literatūrai skirtuose straipsniuose aptariama moterų rašytojų kūryba ir jos recepcija, kūriniai analizuojami pasiremiant plačiais istoriniais, literatūriniais, teoriniais kontekstais, pasiūlomos naujos jų interpretacijos.

Jūratė Petronienė vėl sugrąžina į XIX amžių, pristato nelietuviškai rašiusių Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel–Gufjė ir jos dukterėčios Gabrielės Giunterytės–Puzinienės kūrinius apie Barbora Radvilaitę ir Jadvygą. Iš straipsnyje paliestų klausimų rinkiniui aktualiausi šie: kokią vietą prestižinės istorinės literatūros baruose užėmė moterys, kai istorija buvo vyrų autorių prerogatyva, kokia yra moteriškojo rašymo specifika. Tyzenhauzaitės romanai *Barbora Radvilaitė*, *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga*, išėję 3 deš. Prancūzijoje, Giunterytės–Puzinienės tragedija *Jadvyga*, pasirodžiusi 1870 m., įkūnija romantinę pasaulėžiūrą, tiesa, Tyzenhauzaitės Barbora turi klasicistinių bruožų, yra „antikos grožio pavyzdys“. Rašytojos ėmėsi aukštuomenės moteriai tinkančio auklėtojos vaidmens, jų kūriniai atliko didaktinę „vertybių perdavimo“ funkciją. Šiandien matyti didžiulis nuotolis, skiriantis mus ir XIX a. aristokrates. Jos tvirtino bendro lietuvių ir

lenkų valstybingumo idėją, siekė sujungti abi tautas. Giunterytės–Puzinienės Jadvyga pasiaukoja santuokai su Jogaila, „taip suteikdama krikšto dovaną lietuviams“ (p. 234), o šie laukia krikšto kaip išganymo.

Eglė Viskantaitė ir Eglė Kačkutė iš šiuolaikinės feministinės kritikos pozicijų perskaito Gabrielės Petkevičaitės–Bitės apysaką *Vilkiene*, kurią pasitelkia feministinės kritikos idėjoms aiškinti. XX a. pirmos ir antros bangos feminizmas niveliavo moterų tapatumus į vieną, vidurinės klasės baltosios moters, tapatumą; XXI a. trečioji feminizmo banga atkreipė dėmesį į biologinio determinizmo įteisintus diskriminacinius mechanizmus – seksizmą, rasizmą, kolonializmą, nacionalizmą, homofobiją, amžizmą, kt. ir jų daugialypius derinius (sąveikos teorija); ketvirtos bangos feminizmas siekia įgalinti pažeidžiamas visuomenės grupes, didinti atsparumą nelygybei. Straipsnio autorių teigimu, „užsispyrėlių veislės“ Bitė ir jos kūrinys reprezentuoja lyties ir negalios sąveiką platesnėje galios santykių sistemoje, įtraukiančioje ir tautybės, klasės, vedybinės padėties faktorius.

Ramunė Bleizgienė pateikia argumentų, kad Šatrijos Raganos apysaka „Viktutė“ gali būti laikoma moteriškąja bildungsromano versija. Akstiną naujam kūrinio perskaitymui davė atsiradęs iki tol dingusiu laikytas apysakos autografas (tai tikra šventė literatūros mokslui!). Autografas paliudija kūrinio autobiografiškumą ir jo sukūrimo ypatumus. Jaunos bajoraitės dienoraštis, fiksuojantis kasdienius reikalus, padedantis aiškintis, „kas aš esu iš tiesų“ (p. 258), suteikia galimybę „mikrolygmenyje pamatyti XIX a. pabaigoje vykusius moters savivokos pokyčius“ (p. 272), sąsajas su nacionalinio sąjūdžio idėjomis. Šatrijos Raganos veikėja išlaiko šeimos ir meilės vertybes, bet tampa susipratusia lietuve, renkasi tarnystę silpniesiems.

Nidos Gaidauskienės straipsnyje „Sofijos Čiurlionienės moteriškosios savivokos slenksčiai ir atskardžiai“ reikšminga moterų judėjimo figūra aptariama kūrybos aspektu, kūryba iškeliamą kaip rašytojos ir jos kūrinių veikėjų savirealizacijos, psichikos terapijos būdas. Gaidauskienė audžia biografinį pasakojimą iš Kymantaitės–Čiurlionienės kūrybos fondo „atliekų“ – ne pačios aukščiausios meninės vertės tekstų („Ateities moteris“, „Joana Vaidilaitė“), nebaigtų juodraštinųjų jų variantų, publikavimui neskirtos memuaristikos, laiškų, kurie turėjo būti sudėginti. Didelė mokslininkės sėkmė – išskaityti, o kartais ir išgauti tuos šaltinius, išrasti jų sudėtingumą, užčiuopti (nemenkai rizikuojant) grožinės literatūros autobiografiškumą. Gaidauskienės tyrimas turi aiškų psichoanalizės ir kūno fenomenologijos profilį. Per detales (Kymantaitės eksperimentai prieš veidrodį, važiavimas dviračiu ir buvimas „prie vairo“) atveriamą lytiškumo,

seksualumo sritis, kurios pripažintiems kanoniniams autoriams „nėra“, apnuoginama mergaitės, merginos, žmonos, našlės intymumo istorija, „intymumo dramos“, kuriamos visuomenės lūkesčių ir prisiimtų įsipareigojimų, – geismo slopinimas, liga, nenoras gyventi. Ryškėja „problemų laukas, savo sudėtingumu peržengiantis moterų emancipacinio judėjimo XX a. pr. keltus klausimus“ (p. 283). Čiurlionienės savivokai aiškinti pritraukiamos Vakarų Europoje ir Rusijos imperijoje kursavusios modernios ir mizoginiškos idėjos (Lou Andreas-Salomé, Otto Weiningenas, Sigmundas Freudas, kt.), darant nedrąsias prielaidas, kad Čiurlionienė galėjo būti su jomis susipažinusi. Tai vėlgi rizikingas ėjimas, bet autorei pavyksta neilustratyviai parodyti, su kokiomis pažiūromis Čiurlionienė galėjo polemizuoti, o kokiomis sekti.

Dalios Pauliukevičiūtės straipsnis „Atpildo ir atgailos paieškos: derybos dėl Salomėjos Nėries“ yra tarsi knygos *post scriptum* (panašiai kaip Leinartės straipsnis – *prae scriptum*), nes aptariamas Nėries politinės laikysenos vertinimas iki pastarųjų dienų. Straipsnis netiesiogiai sugrąžina prie klausimo: kas yra moterų istorija, ar norint į ją patekti pakanka būti moterimi, ar tam būtinas jos subjektiškumas. Straipsnyje Nėris stebima vertinamuoju žvilgsniu, kaip receptijos objektas, nenarpliojant jos Lietuvos išdavystės priežasčių ir moteriškosios prigimties įtakos tam. Bet, atmetus šias abejones, galima įvertinti, kaip konceptualiai autorė aiškina vis atsinaujinančius Nėries „teismus“, įtalpindama juos į krikščioniškąjį kaltės, išpažinties, atgailos, atleidimo siužetą, susiedama su rašytojų teismais Prancūzijoje po Antrojo pasaulinio karo. Nėries receptijos komplikacijas Pauliukevičiūtė kildina iš biografijos ir kūrybos nedalomumo problemos ir siūlo permąstyti Nėrį kaip „neįgyvendinto teisingumo Lietuvoje“ (p. 320) simbolį. Norime, kad Nėris pasiteisintų dėl savo sprendimų, tikime, kad ji suvokė savo kaltę ir gailėjosi, geranoriškai ieškome tų ženklų jos poezijoje. Tačiau „atminties archeologijos“ kasinėjimai bevaisiai, naujų dokumentų neatsiranda, akistata su poete neįvyksta, tik daug sužinome apie pačius save – atpildo poreikiui ne pakeliui su krikščioniškąja paradigma. Tuomet „nebeįmanomą akistatą pakeičia užmaršties lūkestis“ (p. 328). Ko gero, straipsnio argumentai tiktų ir kitiems panašiams rašytojų „teismų“ atvejams.

Dabar keli pastebėjimai apie bendrą moterų istorijos vaizdą knygoje. Kas joje nušviesta ryškiau, kas blankiau ir kokios išvados siūlosi?

Pirmiausia galime matyti, kad istorijos, dailės, literatūros tyrinėtojų laukas yra bendras, kad jie dirba sustiprindami ir papildydami vieni kitus, ir kitaip

jau turbūt bus nebeįmanoma. Knyga atskleidžia, kad moterų emancipacijos ir feminizmo idėjos pasiekė Lietuvą iš Vakarų ne ką vėluodamos, bet tvirtinasi nelengvai. Daugiau žinių gauname apie liberalųjį feminizmo sparną ir kur kas mažiau – apie kairįjį ir krikščioniškąjį, ir tenka galvoti, ar čia kalta „optika“, ar tokia buvo realybė. Knygoje labiau paaiškėja moterų situacija XIX–XX a. sandūroje, o nepriklausomybės laikotarpis, nors į jį įžengia ne vienas autorius, kelia klausimų: kodėl / ar tuo metu apsilpo moterų viešasis balsas, mažėjo originalių idėjų ir polemiškumo, ar galima kalbėti apie moterų rūpesčių sferos siaurėjimą, tam tikrą jų vaidmenų degradaciją?

Straipsnio formatas verčia autorius užsiimti siaurą tyrimo plotą, apsirėžti metodo, laikotarpio, medžiagos ribas. Dėl to rinkinyje bendras tiriamojo lauko vaizdas natūraliai trūkinėja. Pasitaiko mokslininkų kritinės autorefleksijos, susidūrus su savo nubrėžtomis ribomis. Mastianica suabejoja: „ar verta išskirti moters inteligentės vaizdinį kaip atskirą tyrimo problemą? Gal inteligentijos kolektyvinės tapatybės formavimosi procesai universalūs, be lyties skirtumo?“ (p. 106). Gal tiriant nepublikuotus šaltinius atsivertų nauja mąstymo apie inteligentiją perspektyva? Labiausiai abejonių šiuo atveju keltų viešojo diskurso analizė, atsieta nuo kontekstų, o kiti knygos straipsniai sufleruoję, kad galima ir platesnė tyrimo medžiaga.

Įdomiausi knygoje yra asmens problematikai ir privačiam gyvenimui skirti biografiniai etiudai (savo ruožtu pastiprintas ir grožinės literatūros autobiografiškumas). Dėl to knyga neprimena akademiškai nuobodžių straipsnių rinkinių, nors straipsniai turi visus mokslinius parametrus. Bet dar lieka ką pasakyti apie stebėtų moterų kultūrinį indėlį, įvertinti jį iš kritinės distancijos platesniame fone. Budreckaitės žodžiais, atsiveria nišos kur kas nuodugnesniems tyrimams (p. 165).

Aptarti moterų istorijos atvejai leidžia daryti išvadą, kad populiariausias grupinės ir individualios lietuvių moterų saviraiškos būdas ir veikimo forma buvo rašymas, o užsienio ir Lietuvos daugiatautės terpės atstovėms – kultūrinis tarpininkavimas. Šiai įžvalgai pakeliui su feminizmu („[v]isa feministinė kritika [...] remiasi nuostata, kad pasakojimai kuria asmeninę ir kolektyvinę tapatybes“, Viskantaitė ir Kačkutė, p. 247). Bet tai ir bendrakultūris dėsnis, taip pat specifinės padėties Lietuvoje išdava: rašymas – kaip saugesnė raiškos galimybė nelaisvės sąlygomis ir kaip moterų buvimo privačioje sferoje atspindys. Be abejo, tokią išvadą lemia ir analizei pasirinktos moterys, filologinis jų atrankos kriterijus.

Knyga sklandžiai Erikos Valčiukienės suredaguota, dailiai Roko Gelažiaus apipavidalinta, praturtinta nuotraukomis iš archyvų. Pradingęs kablelis ar korektūros klaida joje – visiška ir neminėtina retenybė (pataisysiu tik vietovardį – Skuodo rajone yra Lenkimai, p. 50). Knygos gale įdėti atskiro dėmesio reikalaujantys Birutės Avižinienės parengti Aldonos Didžiulytės-Kazanavičienės atsiminimai. Bet čia sustosiu. Recenziją baigsiu teigdama, kad *Motery istorijos eskizai* yra gera paraiška kolektyviniam – ir jau išsamesniam – Lietuvos moterų istorijos ar kokio nors jos aspekto tyrimui.